

УДК 305 + 159.923.2

DOI: 10.26565/2226-0994-2020-62-4

Світлана Повторєва
Оксана Чурсінова

ТРАНСГРЕСІЯ І ПОШУКИ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ І КІБЕРФЕМІНІЗМУ

У статті розглядаються особливості гендерних досліджень у контексті істотних змін, що відбуваються в техніко-технологічній сфері сучасного суспільства. Автори вважали своїм завданням прослідкувати еволюцію гендерної тематики від фактичного ігнорування реалій науково-технічного прогресу в ранньому фемінізмі до органічного синтезу цієї проблематики з досягненнями технонауки й інформаційних технологій. Найсучаснішою формою такого синтезу постав киберфемінізм. Автори прискіпливо ставилися до термінологічного апарату даної проблеми, до експлікації новітніх понять, якими завдяки гендерним дослідженням істотно збагатився сучасний гуманітарний дискурс. Особливістю даної розвідки є намагання виявити логіку еволюції гендерних досліджень, яка налаштовує на формування нового гуманізму, усвідомлення ідентичності численних шарів сучасного суспільства (жінок, робітників, інвалідів тощо – тих, кого традиційно пригнічували в минулому) і пошуки шляхів боротьби за свої права та своє майбутнє. У статті окреслюються методологічні засади гендерних студій, адже саме методологія дозволяє продуктивно розвивати ці дослідження в контексті постмодерної гуманітаристики. Внаслідок проведеної аналітичної роботи були визначені конструктивні можливості гендерних досліджень, а також перспективність відповідної методології, яка дозволяє формувати засади сучасного гуманізму, знаходити шляхи для вирішення нагальних соціокультурних проблем і передбачати нові виклики ХХІ століття. Спираючись на іноземні джерела, в яких гендерна проблема досліджується доволі активно та швидко еволюціонує, автори статті також аналізують стан гендерних досліджень в Україні, що враховують реалії технонауки та інформаційних технологій.

Ключові слова: гендер, ідентичність, інформаційні технології, кіберреальність, кіберфемінізм, технонаука, трансгресія.

Один з важливих напрямів сучасної гендерної проблематики – це проблема зв'язку технізації і технологізації суспільства, а також інформаційних технологій зі змінами ідентичності людини. *Актуальність* даної роботи полягає в тому, що гендерні студії на певному етапі своєї еволюції, який можна позначити як «феміністичні студії технонауки», постали як протипага традиційним парадигмам західної метафізики, сформованим історичним досвідом патріархальності, і внаслідок свого поширення в дискурсивному полі гуманітаристики істотно вплинули на світоглядні орієнтації сучасного суспільства.

Метою даного дослідження є з'ясування логіки еволюції гендерної проблематики в напрямі пошуків ідентичності сучасної людини в умовах кіберреальності, а також усвідомлення методологічних засад цієї еволюції. *Об'єктом* дослідження є сучасний постмодерний гуманітарний дискурс, *предметом* – відображення процесів синтезу гендерної проблеми з технонаукою в гуманітарних дослідженнях.

Окреслюючи ступінь розробки даної проблематики, слід зазначити, що початком гендерного напрямку, а також джерелом відповідних концептів, що й нині певною мірою зберігають свою актуальність, є робота «Друга стаття» С. де Бовуар [Бовуар, 1997]. Логічним продовженням ідей цієї французької мислительки стали жіночі студії, що вивчають впливи технонаукового характеру сучасної культури на формування жіночої ідентичності. Зазначений напрям гендерних досліджень представляють такі автор(к)и, як Е. Кеплен [Кеплен, 2003], У. Кендес і Д. Зіммерман [Кендес, Зіммерман, 2006],

© Повторєва С. М., Чурсінова О. Ю., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Дж. Батлер [Butler, 1990], Е. Сіксу [Sixous, 1991], Ю. Крістева [Kristeva, 1980], Л. Ірігарей [Irigaray, 1985], К. Крокет [Крокет, 2003], М. Фішер [Фішер, 2017]. Феміністичні студії технонауки стали предметом опрацювання в роботах Д. Макі [Макі, 2003], В. Петрушенко та О. Чурсінової [Petrushenko & Chursinova, 2019], а також у працях з кіберфемінізму А. Дейнеки [Дейнека, 2017], Л. Каревої та Й. Столет [Карева, Столет, 2018], С. Плант [Плант, 2019], О. Сергєєвої [Сергєєва, 2014], Д. Гаравей [Haraway, 2018]. Важливими для даної статті були також гендерні дослідження в Україні, які здійснювали та втілювали у своїх працях Н. Хамітов [Хамітов, 2000], Т. Гундорова [Гундорова, 2002], Т. Голованова [Голованова, 2008], Н. Ісакова [Ісакова, 2018], Ю. Кохан [Кохан, 2014], З. Шевченко [Шевченко, 2011], О. Венгер [Венгер, 2019]. Необхідним компонентом для формування завдань даної роботи і проведення дослідження постала методологія гендерних студій, тому автори звернулися до робіт, в яких розглядалися методологічні аспекти відповідних постмодерністських вчень, а саме до праць Я. Савіцкі [Савицки, 2005], Г. Жиру [Жиру, 2006], Т. Клименкової [Клименкова, 2006], Е. Горошко [Горошко, 2008], С. Повторєвої [Повторєва, 2010].

Попри значну кількість публікацій з гендерної проблематики в українському гуманітарному дискурсі автори лише деяких з них намагаються осмислити саме філософсько-методологічні аспекти взаємозв'язку гендерної проблематики і сучасної техніко-технологічної (кібернетичної) реальності. Недостатньо приділяється уваги еволюції цього напрямку, його витоків, з'ясуванню причин, через які представниці гендерного напрямку нині активно опрацьовують техніко-технологічні ділянки сучасного буття. Більшою мірою українські дослідники розглядають соціальні, правові, педагогічні, психологічні аспекти гендерної проблематики. Водночас аналіз праць, що належать до гендерного напрямку, виявляє виразну тенденцію до осмислення гендерних аспектів нашого буття, де все більшу роль відіграють комп'ютерні технології, мас-медіа, соціальні мережі тощо. Серед розмаїття гендерних досліджень українських та зарубіжних авторів ми спиралися на вказані вище джерела, адже саме в них присутнє виразне прагнення формувати докорінно новий тип теоретичних позицій, які відображають швидкозмінні процеси в країні та світі, пов'язані з технонаукою, інформаційними технологіями, кіберреальністю загалом.

Базове в гендерних дослідженнях поняття «гендер» (gender), яке у перекладі означає «стать» (sex), охоплює значно ширше коло якостей і відносин, що характеризують людське життя, ніж власне біологічна стать. Більшість авторів пов'язують гендерні дослідження із соціальними відносинами, вважають гендер не якістю особистості, а швидше результатом і причиною різних соціальних відносин, засобом «легітимізації одного з найфундаментальніших розподілень у суспільстві» [Кендес, Зіммерман, 2006, с. 22–23].

Значний теоретичний внесок у становлення гендерної проблематики належить Симоні де Бовуар, представниці екзистенціального фемінізму, яку вважають засновницею та ідеологом фемінізму загалом. У широко відомому есе «Друга стать» вона зазначала: «Ані гормони, ані таємні інстинкти не визначають жіночої природи, жіночої суті, все залежить від того, як відчуває себе жінка; як вона, відштовхуючись від сприйняття оточення, ставиться до свого тіла, яким є її світосприйняття» [Бовуар, 1997, с. 302]. Теза про те, що істоти жіночої статі не визначені природою, а створені суспільством, постає однією з головних і принципових засад фемінізму. Хоча С. де Бовуар у своїй книзі критикує чоловіків-гнобителів, але й водночас висловлює вдячність тим із них, хто поширював ідеї рівності статей і емансипації жінок. Щодо питань зв'язку гендерної проблеми з технічним розвитком суспільства її думки суперечливі. З одного боку, вона вважає, що промислова революція була переворотом у становищі жінок, оскільки вони отримали більше прав, змогли самі себе забезпечувати. Проте, на її думку, це не було великою заслугою чоловіків, адже жінок брали на підприємства на нерівних трудових умовах і значно нижчу зарплату. Тому жінки організувалися для боротьби за рівні умови праці, об'єднувалися у

профспілки. Завершує есе С. де Бовуар прогнозом про світле майбутнє, яке врешті настане, і коли буде досягнута рівність статей. Однак, спостерігаючи процеси, що відбувалися перед її очима, вона зауважила, що скоро техніка набуде для нас природності, і ми будемо жити в знелюдненому світі.

У зв'язку з новими досягненнями науки, техніки і технології гендерна проблематика отримала нові імпульси в сучасному суспільстві. Наведемо висловлювання деяких представників даного напрямку на підтвердження цієї думки.

1. «Сумнів у непорушності статевого поділу людства посилюється запровадженими технологіями та новітніми відкриттями у біології, медицині та психології» [Шевченко, 2011, с. 94].

2. «... Інформаційно-комунікаційні технології не є нейтральними в проблемах гендерної політики. Як і будь-які інші технології, вони формуються на основі потреб суспільства і по-різному впливають на жінок і чоловіків. Ми можемо констатувати, що у загальносвітовому масштабі існують корінні, суттєві відмінності між жінками і чоловіками в плані доступу до інформаційних та комунікаційних технологій, а також можливостей їх використання і формування...» [Кохан, 2014, с. 125].

3. «З'явившись на трансверсальній лінії, що з'єднує науку, технології та гуманітарну думку, кіберфемінізм піддає саме тіло мікротехнологічному аналізу, денатуралізує стать і бере в союзники всіх «незаконнонароджених нащадків капіталізму»: технології, жінок, тварин і т. ін» [Карева, Столет, 2018, с. 33].

У наведених фрагментах гендер, стать пов'язуються з поняттями «відмінність», «інформаційні технології», «комунікаційні технології», «кіберфемінізм», «мікротехнологічний аналіз», «трансверсальна лінія».

Поняття «відмінності» часто зустрічається в гендерних дослідженнях, зокрема жіночих студіях таких авторів, як Дж. Батлер, С. Бенхабіб, Д. Гаравей, Л. Ірігарей, Ю. Крістева, Е. Сіксу, Е. Спелман та ін. Доволі обґрунтованим є погляд, згідно з яким «фемінізм реально *передбачив* постмодернізм у своїй критиці патріархальної культури» [Кеплен, 2003, с. 154], а «феміністська критика модерністських фундаменталістських епістемологій випередила чоловічі дискурси» [Кеплен, 2003, с. 160]. Однією з причин того, що фемінізм випередив чоловічі концепти постмодернізму, було те, що у жіночих студіях відмінність значно раніше використовувалась у ролі засадничого методологічного принципу.

Саме відмінність істотно відрізняє позицію представників гендерних (жіночих) студій від основної методологічної основи вчення С. де Бовуар, у якому хоч і застосовується цей принцип, однак не дуже послідовно. Вона наголошує більшою мірою на ідеї досягнення рівності чоловіків і жінок. У межах жіночих студій визнають творчий потенціал її ідей, їх вплив на формування сучасного феміністично орієнтованого дискурсу. Позитивно оцінюється її усвідомлення другорядної ролі жінки в системі опозицій патріархального суспільства. Щоб вважатися жінкою, істота жіночої статі повинна сприйматися людьми і приймати себе як протилежність ідентичності чоловіка, як неістотне на противагу істотному, як об'єкт, а не суб'єкт. Водночас деякі позиції С. де Бовуар піддаються критиці через непослідовності застосування принципу відмінності, на якому, власне, великою мірою ґрунтуються жіночі студії. У колах феміністок відзначається: «Вона не міркує над тим, що без сумніву передбачається її ж теоретичною точкою зору і що відображено її мовою, – підкреслює Е. Спелман, – а саме: що різні істоти жіночої статі перетворюються на різні види “жінок” і що за певних умов деякі особи жіночої статі розглядаються як “жінки”, а інші – ні» [Спелман, 2005, с. 286].

С. де Бовуар більшою мірою наголошує на ідеї ідентифікації жінки через встановлення гендерної рівності її з чоловіком. Натомість, з погляду послідовного фемінізму, саме сприйняття відмінності як даності, як головної підстави визначення власної ідентичності дозволяє жінкам протидіяти пануванню чоловіків. Лише в такому разі жінки отримують можливість набутти самодостатності, висловлювати власну думку, самостійно

визначати стиль життя і поведінки. У жіночих студіях більш конструктивними теоретиками щодо розуміння відмінностей вважають не С. де Бовуар, а Ж. Дерріда, Ж. Лакана, М. Фуко та інших представників постмодернізму [Савицьки, 2005]. Необхідно шукати ділянки, в яких жіночі відмінності розвиваються, а жіноча ідентичність може бути виразно окреслена. У фемінізмі популярною є ідея, що ідентичність жінок пов'язана з власною жіночою вітхою. У такий спосіб долаються репресивні концепції патріархальної західної думки щодо ідентичності. Жіноче начало розглядається як різноманітне, плинне, неієрархічне, властиве не лише жінкам, але жінкам – найбільшою мірою. Артикулюючи жіноче начало, можна покласти край пануванню класичної метафізики, традиційно наділеної чоловічим змістом.

Відмінності як базовий принцип методології характерний для досліджень Ю. Крістевої з гендерної проблематики. Завдяки їй (після публікації книги «Бажання в мові» [Kristeva, 1980]) жіночі студії набули міжнародного поширення. Дослідниця міркує над питаннями, пов'язаними з творчістю жінок, чоловічим і жіночим дискурсами, жіночими рухами, кризовими явищами в родинних структурах західного суспільства. Вона спростовує традиційні уявлення про жінок, сформовані історично. Ю. Крістева засвідчила, що саме в мові формуються і водночас руйнуються гендерні відносини в людських спільнотах і рольовий розподіл у суспільстві. Люди великою мірою визначені культурними традиціями, лінгвістичними факторами, системами значень. Ю. Крістева підкреслює штучність поняття «жінка», доводить його історичну плинність і підвладність змінам. Тому «славний “чорний континент” жіночості, аж ніяк не будучи, як часом уявляють, останньою можливою спільнотою, готовий, піднявшись над своєю агресивністю, яка пронизує всі наявні чуття, прийняти, зрозуміти, відродити *численні логіки*, полівалентність Одного...» [Крістева, 2004, с. 6]. Стосовно техніко-технологічного фактору суспільного буття Ю. Крістева налаштована скептично й песимістично: «Біс і той здох, лишилися тільки опіум і кокаїн, ера мас-медіа – ера наркоманів» [Крістева, 2007, с. 129]. Якщо вмер не лише Бог, як казав Ф. Ніцше, але й навіть біс, то сучасний світ постає пустелею, населеною людьми-роботами, здатними лише пасивно виконувати те, що їм нав'язують володарі технічних пристроїв і творці технологій.

Пошуки ідентичності представницями жіночих студій ведуться і в ділянці техніки. У праці С. Планта «Ткацькі станки майбутнього: жінки, що тчуть, і кібернетика» ткацтво розглядається як традиційне жіноче заняття, щільно вплетене в образ жінки і таке, що за патріархату було важливою складовою жіночості [Плант, 2019]. Водночас наголошується, що плетіння і ткацтво належать до найдавніших видів техніки; і що цю техніку винайшли саме жінки. Ткацтво було не просто заняттям, це важливе відкриття і винахід в історії культури. Жінка-ткаля наслідує природу, демонструє штучність, грає властиву їй роль. «Жінка може, як здається, імітувати природу. Створювати дублікат того, що передбачає і виробляє природа. Свого роду технічна підтримка і заміна» [Trigaray 1985, с. 115]. Вторгнення механізації в ці заняття приводить до значної економії часу, знижує витрати праці, однак спричиняє руйнування родинних відносин і знищує традиційну жіночу ідентичність. Жінка не поставала суб'єктом історії культури, ним традиційно був чоловік. Проте роль жінки не є незначною. Вона поставала дзеркалом, служницею, житлом чоловіка, його інструментами, засобами комунікації, можливістю відтворення його виду та його світу, була природним ресурсом, що належав чоловікові та забезпечував його культурний поступ.

Представниці жіночих студій здійснюють аналіз ідентичностей, які жорстко обмежуються режимами, що спричиняє взаємну ідентифікацію та самоідентифікацію людей через їх приналежність до певних соціальних груп. Дослідниці намагаються змінити ці ідентичності, розхитати прийняті сексуальні категорії. Ю. Крістева [Крістева, 2004] і Е. Сіксу [Sixous, 1991] створили теоретичні тексти, в яких дискурси ієрархічно не впорядковані; жорсткі бінарні опозиції розмиваються. Так, розглядаючи опозицію (конструкт) «чоловік-жінка», Ю. Крістева здійснює його

постструктуралістську деконструкцію. У праці «Полілог» вона зазначає: «... Жінкою не можна *бути*, бо жінка – це те, що навіть не доходить до *буття*, <...> не репрезентується, те, що не висловлюється, лишаючись поза межами номінацій та ідеологій» [Крістева, с. 456]. Підкреслюється сконструйованість цього поняття, яке не має під собою онтологічної основи, є негативністю, що існує лише в опозиції. Штучність конструкту «жінка» приводить дослідницю до висновку, що він історично плінний і підвладний змінам.

Отже, засадничим положенням гендерних досліджень є те, що соціальний світ створений з понять і концептів, сконструйованих і прийнятих суспільством, тому він може бути переформований. Представниці фемінізму більшою мірою вдавалися до критики патріархальності, пошуку ідентичності через зміну опозицій мови, шляхом вторгнення в приховані мовні структури, через деконструкцію текстів. Ці дослідження мали значний соціальний ефект, оскільки теоретично озброювали соціальні протести, боротьбу жінок за рівні з чоловіками права. Соціальний гуманізм феміністичних досліджень виявляється в тому, що представниці цього напрямку орієнтуються на ідентичність жінок, їхні знання, інтереси, їхню суб'єктивність, прагнуть створювати та здійснювати жіночі проекти, втілювати в життя програми звільнення жінок від патріархальних уявлень, нав'язаних досвідом історії. Підкреслимо, що в межах фемінізму цього періоду зв'язок техніки з пошуком ідентичності осмислюється в небагатьох працях. Феміністки ще не бачили в техніці і технологіях засобу формування власної ідентичності. Навпаки, наголошувалося на чоловічій монополії на технологію як важливе джерело влади чоловіків, а техніка індустріального періоду і недостатність технологічних навичок жінок поставали як важливий елемент їх залежності від чоловіків [Сергеева, 2014, с. 152].

На підставі попереднього викладу зауважимо, що гендерні дослідження еволюціонували. Появу і поширення жіночих студій умовно можна назвати другим етапом гендерних досліджень. Цьому етапові властиве не обґрунтування рівності жінок із чоловіками, як це було на першому етапі (зокрема, у творах С. де Бовуар), а прагнення виявити власну жіночу ідентичність. Техніці й технологіям, що вже постали як важливий фактор суспільного буття, приділяється певна увага більшою мірою як інструментам панування над жінками, ствердження власне чоловічої ідентичності.

Гендерний напрям у сучасних гуманітарних галузях знання доволі популярний, розмаїтий. Це стосується і зв'язку гендерних досліджень з технікою та технологією. Тому природним є прагнення впорядкувати інформацію щодо цих досліджень з метою кращого усвідомлення їх змісту та суспільної значущості. У цьому сенсі варто відзначити дослідження О. Сергеевої [Сергеева, 2014], в якому вона виділяє етапи феміністських досліджень технології (feminist technology studies). У часі це останні два десятиліття. Перший етап названо раннім: для нього є характерним фаталізм, акцентування уваги на патріархальних аспектах технології. Другий етап асоціюється з постмодерністською течією кіберфемінізму 1990-х рр. Підкреслюється, що на цьому етапі жінки вітали технології, вважаючи їх засобом свого вивільнення. Третій етап авторка характеризує як технофемінізм, для якого характерні ідеї соціального конструювання гендеру і технологій (зокрема, медіа-технологій) [Сергеева, 2014, с. 145]. Позитивно оцінюючи цей варіант етапізації, ми вважаємо, що можуть бути не тільки зовнішні часові підстави визначати періоди формування гендерних студій технофемінізму, але й такі, що прагнуть виявляти їх методологічні та соціальні основи. Гендерні студії починаються, на нашу думку, раніше, ніж вважає О. Сергеева; відлік краще починати з того моменту, коли С. де Бовуар видала свою працю «Друга стаття», де головним спрямуванням є пошук жіночої ідентичності на підставі ідеї штучності, сконструйованості гендеру, отже необхідності встановлення соціальної рівності в суспільстві.

Над гендерними трансформаціями, пов'язаними з сучасною техніко-технологічною реальністю, розмірковує Донна Гаравей – американська представниця теоретичного фемінізму, почесна професорка факультету феміністських досліджень і факультету історії свідомості Каліфорнійського університету в Санта-Крузі. Її вважають основоположницею

кіберфемінізму, центральною фігурою сучасної епістемології, феміністських досліджень науки і технологій, а також постгуманізму загалом. Д. Гаравей прагне знайти, в який спосіб може фемінізм втрутитися в традиційну патріархальну логіку, щоб зруйнувати або хоча б змінити цю логіку й обернути її проти неї самої. Д. Гаравей визначає кордони дотику науки, культури, технології, шукає місце феміністичної критики та практичної дії для конструювання кращого майбутнього [Крокет, 2003, с. 80].

Одним з найбільш застосовних методологічних засобів у її роботах є принцип трансгресії, який загалом поширений у гендерних дослідженнях (Т. Гундорова, Ю. Крістева, Е. Сіксу, І. Чикалова, Є. Янчук та ін.). *Трансгресія* – тобто подолання границь, вихід за межі певних усталених структур – символізує, як влада пронизує культуру, тіло, простір, землю, душу, безпосередньо стосується мови, історії, також служить прообразом для культурологічних і педагогічних досліджень. Трансгресія пов'язана з відмінностями, адже кордони встановлюються між тим, що відрізняється. Усвідомлення кордонів спричиняє їх дискурсивне подолання, а також створення нових структур знання (концептів), структур влади і культури. На відміну від традиційних, створених в умовах домінування, ці концепти постають також теоретично-філософською основою боротьби за поліпшення становища жінок та інших історично пригнічених верств у суспільному житті.

Принцип трансгресії застосовується в освітніх технологіях, у гендерній педагогіці, яка інтерпретує навчання і виховання як процес подолання меж всередині різних молодіжних спільнот. Гранична гендерна педагогіка ґрунтується на принципі відмінності та наголошує на створенні умов, у яких учні й студенти стають трансгресорами в процесі пізнання іншого (інших), для створення прикордонної зони, в якій «різноманітні культурні ресурси породжують нові ідентичності в рамках існуючих конфігурацій влади» [Жиру, 2006, с. 81]. В українських джерелах зустрічаються дослідження, присвячені формуванню освітніх параметрів гендерної проблематики. Так, у роботі Т. Голованової розглядаються теоретичні аспекти технологізації гендерної рівності студентської молоді, сформульовані принципи, подано класифікацію технологій формування гендерної рівності. Відзначаючи корисність і актуальність цієї роботи, ми, однак, звертаємо увагу на те, що поняття «технологія» тут недостатньо чітко визначене, має занадто широкий обсяг. Якщо це поняття замінити іншим (наприклад, поняттям «методологія»; а до технології, як її розуміє авторка, належать принципи), то особливої різниці не буде. У статті згадується поняття «технології інформаційні»; воно визначається як «здійснення системи процедур та впливів з метою формування знань, умінь і навиків студентів» [Голованова, 2008, с. 78]. Було б цікаво в контексті тематики нашої роботи з'ясувати, як пов'язані питання формування гендерної рівності студентів з інформаційними технологіями, однак у згаданій роботі цей аспект не еспікується. Вважаємо, це може бути предметом окремого дослідження.

Представниці жіночих студій переконані, що завдяки трансгресії, руйнуванню структур чоловічого дискурсу створюються можливості вирішення не лише жіночих, але й інших гострих проблем сучасності. Д. Гаравей наголошує, що жінки повинні брати активну участь у формуванні культури, хоча, на її думку, «поверхового, легкого розпаду колись застиглих гендерних конструктів ще не досить» [Кеплен, 2003, с. 160–161]. Вона закликає вирватися за усталені кордони, брати на себе відповідальність за перестановку і будівництво кордонів. Це формулювання мало руйнівний вплив на традиційні бінарні опозиції західноєвропейського дискурсу, оскільки сприяло усвідомленню феміністичною спільнотою, що дуалізми невіддільні від західних традицій, що через них відбувається панування над жінками, темношкірими людьми, робітниками, тваринами і природою загалом. Д. Гаравей вважає, що гендерна, расова, класова свідомість – це здобуток трагічного історичного досвіду суперечливих суспільних реальностей патріархальності, колоніалізму, расизму, капіталізму. Вона закликає до дискурсивної революції, що відкриє

для жінок «нові шляхи бачення, які дозволять їм змінити дискурсивні практики, соціальні структури, відносини і навіть закони» [Клименкова, 2006, с. 62].

Розробці цих ідей Д. Гаравей присвятила чимало праць. Найбільшої популярності в західній гуманітаристиці набула робота «Маніфест кіборгів: наука, технологія та соціалістичний фемінізм 1980-х» [Харауэй, 2017]. З опублікуванням «Маніфесту», тобто з 1985 р. починається кіберфемінізм. Це не критика патріархальності (як у ранньому фемінізмі) і не пошук ідентичності через зміну опозицій мови (як у більшості жіночих студій), а трансгресивний синтез науки, технології і гуманізму. Руйнується міф про універсальність капіталізму як суспільного ладу, про його зрощення з технікою і технологією. Спростовуються уявлення про те, що людина цілком залежить від техніки і працює, щоб вдосконалити капіталізм. Науково-технічні інновації мають бути щільно пов'язані з теоретичною гуманістичною свідомістю суспільства, яка істотно формується жінками й іншими людьми, яких у сучасному світі поки не визнають гендерно рівними. Кіберфемінізм створює нові спільноти, об'єднані опором проти агресії технокапіталізму [Карева, Столет, 2018, с. 33].

«Маніфест кіборгів» – своєрідна мрія про любов між людьми, живими істотами та машинами. Дослідниця аналізує вплив новітніх технологій на наявну систему влади, критикує стратегії західного фемінізму і соціалізму, закликає до політики кіберфемінізму. Вона визначає кіборга як форму життя, утворену внаслідок злиття органічної та машинної систем, «поєднання тварини й машини, де межі між людиною і твариною та між організмом і машиною були зламані або порушені» [Крокет, 2003, с. 80]. Цей термін у роботі «Кіборги і космос» (1960 р.) вперше запропонували австралійський вчений М. Клайнс та американський психолог Н. Клайн, які так назвали кібернетичний організм, спеціально створений для космічних досліджень. Ці вчені насправді створили першого кіборга, тобто вмонтували під шкіру миші насос, який насичував її поживними речовинами. Д. Гаравей використала цей термін у феміністських студіях технонауки [Маї, с. 194]. Під кіборгом вона розуміє гібрид машини та організму, який породжує іншу соціальну реальність. Йдеться про те, що не лише людське тіло зміниться завдяки новим технологіям; разом з ним модифікується і спосіб мислення. У кіборга немає статі, отже, і звичні гендерні категорії тут незастосовні. Нова (у будь-якому розумінні) людина не вписується в нинішні соціальні рамки. Кіборг потребує нової, постгендерної моделі суспільства.

У технічному розвитку суспільства, високотехнологічній культурі, яка кидає виклик усім опозиціям, усім різновидам дуалізму, Д. Гаравей вбачає реальну можливість подолання кордонів. У кіберсвіті не має значення розрізнення між розумом і тілом, неістотно, хто творець, а хто створений у стосунках людей і машин та їх спільній суспільній діяльності. У цьому світі фемінізм може знайти можливості й засоби опору із середини, пірнувши в саму серцевину кібернетичної сфери. Образність кіборгів постає засобом подолання дуалізмів, якими ми пояснюємо собі наші тіла та знаряддя. Адже машини і будують, і руйнують ідентичності, категорії, відносини. Оцінюючи внесок фемінізму в гуманітарні дослідження нашого часу, Д. Гаравей зазначає, що феміністи були першими, хто поставив під сумнів зв'язки, які вважалися природними і необхідними – статі й гендеру, раси і статі, раси і нації, класу і раси, гендеру і морфології, статі і репродукції, а також формування ідентичності особистості. Метафору кіборга Д. Гаравей застосовує задля того, щоб підготувати представниць фемінізму піти далі усталених понять про стать і гендер. Вона запропонувала уявити альтернативну реальність, у якій люди будуть ототожнювати себе з кіборгами – новим, безгендерним класом. «Маніфест» став одним з програмних текстів постгендеризму – руху, націленого на знищення соціальної нерівності шляхом стирання гендеру. У цій роботі послідовно проводиться принцип трансгресії. «Мій міф про кіборгів, – зазначає Д. Гаравей, – це міф про перейдені кордони, про масштабні об'єднання та небезпечні можливості, що їх прогресивні люди могли б дослідити, в такий спосіб виконавши істотну частину необхідної політичної роботи» [Харауэй, 2017].

«Маніфест кіборгів» став закликком дослідниці до єднання людей, щоб покласти край чоловічому пануванню у світовому масштабі. Цю глобальну загрозу Д. Гаравей бачить у державних структурах, створених чоловіками, адже невідома держава з владою жінок, хіба що міфологічна спільнота амазонок. Американська філософія відкрила великі перспективи для гендерних досліджень проблем раси, етносу, статі в контексті загрозової військової ситуації та екологічної кризи.

У центрі уваги кіберфемінізму постали цифрові технології. Інтернет з його віртуальним середовищем знаменує зникнення відмінностей за тілесними ознаками. Сучасні медіа-технології знищують кордони між чоловіками і жінками, людьми і механізмами, дозволяючи користувачам мереж обирати ідентичність. Патріархальні відносини підсилювалися індустріальною технологією, натомість цифрові технології, засновані на мережевому принципі, а не на засадах ієрархії, створюють передумови для формування нового суспільства. Представниці кіберфемінізму, знаходячи нові можливості усвідомлення ідентичності в розвитку жіночих медіа, вважають, що цифрова епоха більше підходить жінкам, ніж чоловікам. Щоб створити таке суспільство необхідно, як вважала Д. Гаравей, максимально використати потенціал технонауки [Сергеева, 2014, с. 149].

В українському гуманітарному дискурсі значну увагу творчості Д. Гаравей приділяє А. Дейнека; він є перекладачем [Гаравей, 2016] і аналітиком її праць, які публікує в часопису «Своє» [Дейнека, 2017]. Він позитивно оцінює феміністичні студії, вважає, що у феміністок є багатий досвід денатуралізації матеріальних і смислових зв'язків, котрі ще століття тому здавалися абсолютно природними. Він просліджує еволюцію поглядів Д. Гаравей, яка від раннього фемінізму, від дослідження статевих і соціальних розмежувань у людських спільнотах переходить до перегляду наших зв'язків з іншими живими істотами, серед яких ми живемо. Сучасний екологічно спрямований гуманізм, властивий Д. Гаравей, містить заклик перетворити цих інших створінь на стратегічних союзників, повноцінних членів суспільства, включити їх у суспільний договір, зробити частиною політичного поля, ба навіть більше, породичатися з деякими з них, а деяких ізолювати як небезпечних суперників. Адже майбутнє, як і справжнє природно-історичне минуле, належатиме глобальним гетерогенним спільнотам, у яких гармонійно співіснують люди і не-людські створіння [Гаравей, 2016]. У своїх термінологічних пошуках Д. Гаравей формулює образ майбутнього, який вона означає як Ктулуген, тобто динамічні постійно діючі хтонічні сили, частиною яких є люди, чиє буття знаходиться нині у небезпеці. Для Ктулугену характерний лозунг «Кіборги за виживання Землі». Смертні створіння можуть гідно жити і померти в епоху Ктулугену лише одним способом – об'єднавши зусилля для відтворення схованок, сприяючи біологічному, культурному, політичному та технологічному відновленню і реконструкції, водночас жалкуючи про незворотні втрати. Ймовірно, що лише за умови активної взаємодії всіх жителів Землі буде можливим процвітання спільнот, що складаються з багатьох видів, також і людей [Haraway, 2018].

Напрямок, започаткований Д. Гаравей, кіберфемінізм, знайшов продовження у працях інших дослідників (Ш. Сендовал, Дж. Габілондо, А. Крокер, О. Стоун та ін.). Серед представників цього напрямку слід звернути увагу на творчість дослідниці Селі Планта, яка з пошаною ставиться до здобутків класиків фемінізму, але водночас створює власну оригінальну концепцію кіберфемінізму. На її думку, жінкам для виявлення своєї ідентичності в історичному поступі суспільства не вистачало зовсім не чоловічого (маскулінного) начала, а їх власного зв'язку з віртуальним, з динамічністю матерії. Нині, в умовах кіберреальності, з'являється можливість для жінок, нарешті, усвідомити і реалізувати власну ідентичність. Спираючись на ідеї Л. Ірігарей, її думку, що «немає нічого, подібного до жінок» [Irigaray, 1991, с. 39], С. Планта за аналогією вважає, що так само немає нічого подібного до комп'ютерів. Адже комп'ютери – це дзеркала (екрани), матричний одяг, симулятори, неприховано пов'язані з віртуальною системою, підпрограмами якої виявляються культура і природа. Комп'ютер симулює ткацтво, стародавнє заняття, органічне для жінки. Нитки нулів і одиниць сплітаються

в самотканні килими й імітують шовкові трафарети в нескінченності кіберреальності. Жінки, яких перепадключає комп'ютер, постають інтерфейсом і трансгресором між людьми, людиною і природою, ідентичністю і відмінністю, одиницею і нулем, актуальним і віртуальним [Плант, 2019]. Продовжуючи свою аналогію жінок з комп'ютерами, С. Плант акцентує увагу на ще одному висловлюванні Л. Ірігарей: «Якщо машини, і навіть машини теорії, можуть самозаводитися, чи не можуть жінки робити те ж саме?» Розвиваючи цю думку, С. Плант наголошує, що кіберфемінізм має стати теорією жінок, які заводять самих себе. Не варто зосереджуватися на еротичному нюансі цієї позиції, слід йти у напрямі самоідентифікації жінок. С. Плант робить акцент на самодостатності жінок, а не на тому, що вони відмовляються брати участь у патріархальній реальності, чи на тому, що вони шукають своє місце всередині патріархальної влади. С. Плант доводить, що жінка ніколи не припиняла ткати саму себе неподалік від того, що транслював патріархат. Жіночі теоретичні розробки, винаходи і праця (свого роду жіноча технонаука минулого) були інтегровані в патріархат, але не навпаки. Жінки могли легко обійтися без чоловіків, які завжди були надзвичайно залежними від жінок. На думку С. Плант, немає жодної глибинної сутності, особливої жіночності, до якої необхідно прориватися крізь екрани та симуляції. Вона наголошує на схожості місця жінки з роллю Нуля в цифровому просторі кібернетики, в якому Нуль є зовсім не відсутністю, це ефективна віртуальність, лінія трансгресії, межа інтенсивності. Цей Нуль не забезпечений трансцендентною Єдністю, він руйнує всі ідентичності, всі Одиниці. Це великий Нуль, позбавлена природності Матриця, з якої походить уся Природа [Фішер, 2017].

Загалом кіберфеміністи на основі єдиного підходу у ставленні до теорій, створених чоловіками, передбачають глибокі апокаліптичні зміни світу через нові електронно-цифрові та інші технології. Цей етап у розвитку гендерних досліджень, кіберфемінізм, і є, власне, тим напрямом гуманітарних досліджень, у яких найсучасніші реалії нашого буття осмислюються з метою змінити наявні практики задля кращого майбутнього.

Проведене дослідження дає підставу зробити такі *висновки*. Гендерні студії еволюціонують, відображаючи зміни, що відбуваються в суспільстві під впливом нових досягнень науки, техніки і технології. У їх межах здійснюється пошук гендерної ідентичності, логіка якого може бути окреслена в такий спосіб. Спочатку ідентичність розуміють як гендерну рівність статей в ранньому фемінізмі (С. де Бовуар), далі ідентичність виявляється через жіноче начало як відмінне від чоловічого, і це начало постає у формах жіночого дискурсу, жіночої втіхи, жіночого письма. Далі застосовується трансгресія – перехід встановлених культурно-історичних кордонів, наполягання на їх штучності, подолання традиційних опозицій, їх розмивання, конструювання нових кордонів за участю жінок, які подолали стереотипи патріархальності та усвідомили власну ідентичність. На першому етапі не відбувається звернення до технонауки як сфери, де можливе встановлення гендерної рівності, жіночої ідентичності; на другому етапі бачимо певні спроби це зробити. Нарешті, у кіберфемінізмі, феміністичних студіях технонауки ідентичність пов'язують з новим розумінням штучності як позитиву і як шляху переформування кордонів, конструювання нової реальності – кіберреальності. Проведене дослідження також демонструє конструктивні можливості методології гендерних досліджень, їх важливий внесок у створення засад нового гуманізму, здатність виявляти корінні суперечності і конфлікти, відображати їх з урахуванням реальності, що постійно змінюється, винаходити апгрейди (вдосконалені, оновлені комп'ютерні програми і методи), що дозволяють вирішувати вже існуючі проблеми, а також винаходити відповіді на виклики XXI століття переважно у сфері символічної реальності (кіберреальності), однак і в боротьбі за права та свободи пригноблених верств в умовах технокапіталізму [Повторєва, 2010, с. 246].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бовуар С. де. Второй пол / пер. с франц. А. Сабашникова, И. Малахова, Е. Орлова. М.; СПб.: Прогресс; Алетея, 1997. 832 с.
- Венгер О. Напрями удосконалення гендерної політики в умовах цифрового суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2019. С. 23–27.
- Гаравей Д. Переосмислюючи спорідненість: крок із антропоцену в Ктулуцен / пер. А. Дейнеки. «Своє». *Всеукраїнський соціологічний журнал*. 2016. № 1. С. 76–85.
- Голованова Т. Технологізація формування гендерної рівності студентської молоді. *Вісник Запорізького національного ун-ту: зб. наук. статей*. 2008. № 1. С. 74–80.
- Горошко Е. И. Гендерные аспекты коммуникаций на примере образовательных практик Интернета. *Educational Tecnology and Society*. 2008. № 11/2. С. 388–411.
- Гундорова Т. Femina Melanchjlica: Статя і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. К.: Критика, 2002. 574 с.
- Дейнека А. Квір-теорія по той бік конструктивізму та есенціалізму: чи можливо позбавитися бінарного мислення? *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2017. № 2 (33). С. 80–88.
- Жиру Г. Гранична педагогіка і постмодерніські політики. *Гендерна педагогіка* / пер. В. Гайденко. Суми: Університетська книга, 2006. С. 80–92.
- Ісакова Н. Б. Гендерний паритет у науці: тенденції в світі та в Україні. *Наука та наукознавство*. 2018. № 2 (100). С. 69–90. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2018.02.068>.
- Карева А., Столет Й. Киберфемінізм: тела, сети, интерфейсы. *Художественный журнал*, 2018. № 105. С. 33–39.
- Кендес У, Зіммерман Д. Створення гендеру / пер. з англ. Е. Здравомислова. *Гендерна педагогіка*. Суми: Університетська книга, 2006. С. 22–47.
- Кеплен Е. Е. Жіночі студії / пер. з англ. В. Шовкуна. *Енциклопедія постмодернізму*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 154–163.
- Клименкова Т. Значення методології: три основні підходи / пер. В. Гайденко. *Гендерна педагогіка*. Суми: Університетська книга, 2006. С. 48–68.
- Кохан Ю. В. Гендерна політика в інформаційному суспільстві. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014, № 2 (10). С. 123–130.
- Кристева Ю. Смерть в Візантії / пер. з франц. Т. Чугуновой. М.: АСТ, 2007. 352 с.
- Кристева Ю. Полілог / пер з франц. П. Тарашука. К.: Юніверс, 2004. 480 с.
- Крокет К., Гаравей Д. Дж. / пер. з англ. В. Шовкуна. *Енциклопедія постмодернізму*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 80–81.
- Макі Д. Кіборг / пер. з англ. В. Шовкуна. *Енциклопедія постмодернізму*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 194–195.
- Плант К. Ткацкие станки будущего: ткающие женщины и кибернетика [Электронный ресурс] / пер. с англ. А. Каревой. 2018. URL: <https://syg.ma/@lika-kareva/sedi-plant-tkatskie-stanki-budushchiegho-tkachiestvo-zhienshchin-i-kibiernietika-1>.
- Повторева С. М. Структурний підхід – структуралізм – постструктуралізм (еволюція методології та її поширення в гуманітарних студіях): монографія. Львів: Вид-во Націон. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. 336 с.
- Савицки Я. Фуко и феминизм: к политике «различия» / пер. с англ. Н. А. Блохина. *Феминистская критика и ревизия истории политической философии*. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. С. 297–315.
- Сергеева О. В. Экран закрепощающий, экран освобождающий: теоретики феминизма о медиа-технологиях. *Наука телевидения*. 2014. Т. 11. С. 145–154.
- Спелман Э. В. Симона де Бовуар и женщины: кто же мы? / пер. с англ. Н. А. Блохина. *Феминистская критика и ревизия истории политической философии*. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. С. 274–296.

Фишер М. Непрерывный контакт [Электронный ресурс] / пер. с англ. Л. Каревой. 2017. URL: <https://syg.ma/@lika-kareva/mark-fishier-nieprieryvnyi-kontakt>.

Хамітов Н. Філософія статі: прояснення предмета. *Філософська думка*. 2000. № 6. С. 45–55.

Харауэй Д. Антропоген, Капиталоцен, Плантационен, Ктулуцен: создание племени [Электронный ресурс] / пер. з англ. М. Марцинковской. *Художественный журнал*. 2016. № 99. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/39>.

Харауэй Д. Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х / пер. А. В. Гараджи. М.: Ад Маргинем Пресс, 2017. 128 с.

Шевченко З. Проблема уніфікації статей: біологічна та соціальна складові процесу. *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конференції 26–27 травня 2011 року*. Острог: Вид-во Націон. ун-ту «Острозька академія», 2011. С. 93–100.

Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990. 172 p.

Cixous H. *Coming to Writing and Other Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. 214 p.

Haraway D. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chuthulucene (Experimental Futures)*. Durham: Duke University, 2018. 312 p.

Irigaray L. *Speculum of the Other Woman*. New York: Cornell University Press, 1985. 416 p.

Kristeva J. *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature*. New-York: Columbia University Press, 1980. 305 p.

Petrushenko V., Chursinova O. Philosophical and Anthropological Dimension of Technoscience. *Filosofija. Sociologija*, 2019. Vol. 30. No 3. pp. 199–205. DOI: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v30i3.4042>.

Повторева Світлана Михайлівна

докторка філософських наук, професорка кафедри філософії
Національний університет «Львівська політехніка»

вул. Митрополита Андрея, 5, 4-й н. к., каб. 328, Львів, 79013

E-mail: vedmedja@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3488-3679>

Чурсінова Оксана Юріївна

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії
Національний університет «Львівська політехніка»

вул. Митрополита Андрея, 5, 4-й н. к., каб. 328, Львів, 79013

E-mail: churss@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8197-8638>

Стаття надійшла до редакції: 31.05.2020

Схвалено до друку: 19.06.2020

TRANSGRESSION AND THE SEARCH FOR IDENTITY IN THE CONTEXT OF GENDER PROBLEM AND CYBERFEMINISM

Povtoreva Svitlana M.

DSc in Philosophy, Professor, Department of Philosophy

Lviv Polytechnic National University

5, Mytropolyt Andrei Street, Building 4, Room 328, 79013, Lviv, Ukraine

E-mail: vedmedja@ukr.net,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3488-3679>

Chursinova Oksana Yu.

PhD in Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophy

Lviv Polytechnic National University

5, Mytropolyt Andrei Street, Building 4, Room 328, 79013, Lviv, Ukraine

E-mail: churss@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8197-8638>

ABSTRACT

The article considers the features of gender researches in the context of significant changes taking place in the technical and technological sphere of modern society. The authors considered it their task to trace the evolution of the gender issue starting with the actual ignoring of scientific and technological progress realities in early feminism to the natural synthesis of this issue with the achievements of technoscience and information technology. The most modern form of such a synthesis was cyberfeminism. The authors were meticulous about the terminological apparatus of this problem, about the explication of the newest concepts, which, thanks to gender studies, have significantly enriched the modern humanitarian discourse. The peculiarity of this study is an attempt to identify the logic of gender research evolution, which adjusts to the formation of a new humanism, awareness of the identity of many strata of modern society (women, workers, people with disabilities, etc. – those who have traditionally been oppressed in the past) and the search for the ways to struggle for their rights and their future. The article outlines the methodological principles of gender studies, because it is the methodology that allows you to productively develop these studies in the context of postmodern humanities. As a result of the study, the constructive possibilities of gender research, the prospects of their methodology, which allows to form the foundations of modern humanism, to find upgrades as to solve existing problems so to anticipate new challenges of the XXI century. Basing on foreign sources, where the gender problem is being studied quite actively and is developing rapidly, the authors of the article also analyze the state of gender research in Ukraine, which takes into account the realities of technoscience and information technology.

Keywords: gender, identity, information technologies, cyberreality, cyberfeminism, technoscience, transgression.

REFERENCES

- Beauvoir, S. de (1997). *Second Sex*. (A. Sabashnikova, I. Malakhova & E. Orlova, Trans.). Moscow; Saint Petersburg: Progress; Aletejya. (Original work published 1949). (In Russian).
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Cixous, H. (1991). *Coming to Writing and Other Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Deineka, A. (2017). Queer Theory on the Opposite Side of Constructivism and Essentialism: Is it Possible to Eliminate Binary Thinking? *Actual Problems of Sociology, Psychology, Pedagogy*, 2(33), 80–88. (In Ukrainian).
- Fisher, M. (2017). *Continuous Contact*. (L. Kareva, Trans.). Retrieved from <https://syg.ma/@lika-kareva/mark-fishier-nieprieryvnyi-kontakt>. (In Russian).
- Golovanova, T. (2008). The Technology of Forming Gender Equality of the Students. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 1, 74–80. (In Ukrainian).
- Goroshko, E. (2008). Gender Aspects of Communications as an Example of Educational Practices of the Internet. *Educational Tecnology and Society*, 11(22), 388–411. (In Russian).
- Haraway, D. (2016). Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin. (M. Marczinkovskaya, Trans.). *Art magazine*, 99. Retrieved from <http://moscowartmagazine.com/issue/39>. (Original work published 2015). (In Russian).
- Haraway, D. (2016). Antropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin. (A. Deyneka, Trans.). *Svoie*, 1–2(15–16), 76–85. (Original work published 2015). (In Ukrainian).
- Haraway, D. (2017). *Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s*. (A. V. Garadzha, Trans.). Moscow: Ad Marginem Press. (Original work published 1985). (In Russian).

- Haraway, D. (2018). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene (Experimental Futures)*. Durham: Duke University Press.
- Hundorova, T. (2002). *Femina Melancholica: Gender and Culture in Olga Kobyljanska's Gender Utopia*. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian).
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the Other Woman*. New York: Cornell University Press.
- Isakova, N. (2018). Gender Parity in R&D: Global and Ukrainian Trends. *Science and Science of Science*, 2(100), 68–90. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2018.02.068>.
- Kareva, L., & Stolet, J. (2018). Cyberfeminism: Bodies, Networks, Interfaces. *Art Magazine*, 105, 33–39. (In Russian).
- Candace W., & Zimmerman, D. (2006). Doing Gender. (E. Zdravomyslova, Trans.). In *Gender Pedagogy* (pp. 22–47). Sumy: Universytetska Knyha. (Original work published 1987). (In Ukrainian).
- Kaplan, E. A. (2003). Women's Studios. (V. Shovkun, Trans.). In Ch. E. Winquist & V. E. Taylor (Eds.), *Encyclopedia of Postmodernism* (pp. 154–163). Kyiv: "Osnovy", Solomiia Pavlychko's Publishing House. (Original work published 2001). (In Ukrainian).
- Khamitov, N. (2000). Philosophy of Sex: Clarification of the Subject. *Filosofska Dumka – Philosophical Thought*, 6, 45–55. (In Ukrainian).
- Klimenkova, T. (2006). Meaning of Methodology: Three Main Approaches. (V. Gajdenko, Trans.). In *Gender Pedagogy* (pp. 48–68). Sumy: Universytetska Knyha. (In Ukrainian).
- Kokhan, Yu. (2014). Gender Policy in the Information Society. *Philosophy of Science: Traditions and Innovations*, 2(10), 123–130. (In Ukrainian).
- Kristeva, J. (1980). *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature*. New-York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (2004). *Polylogue*. (P. Tarashhuk, Trans.). Kyiv: Yunivers. (Original work published 1977). (In Ukrainian).
- Kristeva, J. (2007). *Murder in Byzantium*. (T. Chugunova, Trans.). Moscow: AST. (Original work published 2004). (In Russian).
- Crockett, C. (2003). Haraway Donna J. (V. Shovkun, Trans.). In Ch. E. Winquist & V. E. Taylor (Eds.), *Encyclopedia of Postmodernism* (pp. 80–81). Kyiv: "Osnovy", Solomiia Pavlychko's Publishing House. (Original work published 2001). (In Ukrainian).
- McKee, D. (2003). Cyborg. (V. Shovkun, Trans.). In Ch. E. Winquist & V. E. Taylor (Eds.), *Encyclopedia of Postmodernism* (pp. 194–195). Kyiv: "Osnovy", Solomiia Pavlychko's Publishing House. (Original work published 2001). (In Ukrainian).
- Petrushenko, V., & Chursinova, O. (2019). Philosophical and Anthropological Dimension of Technoscience. *Filosofija. Sociologija*, 30(3), 199–205. DOI: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v30i3.4042>.
- Plant, S. (2018). *The Future Looms: Weaving Women and Cybernetics*. (L. Kareva, Trans.). Retrieved from <https://syg.ma/@lika-kareva/sedi-plant-tkatskiie-stanki-budushchieho-tkachiestvo-zhienshchin-i-kibiernietika-1>. (Original work published 1995). (In Russian). DOI of Original: <https://doi.org/10.1177/1357034X95001003003>.
- Povtoreva, S. (2010). *Structure Method – Structuralism – Poststructuralism (Evolution of Methodology and its Popularization in the Humanitarian Studios)*. Lviv: Lviv Polytechnic National University. Publishing House. (In Ukrainian).
- Sawicki, J. (2005). Foucault and Feminism: To the Politics of "Differences". (N. Blokhina, Trans.). In M. L. Shanley & C. Pateman (Eds.), *Feminist Interpretations and Political Theory* (pp. 297–315). Moscow: Political Encyclopedia Publishers (ROSSPEN). (Original work published 1986). (In Russian).
- Sergeeva, O. (2014). Screen is Enslaving, the Screen is Exempting: Theoreticians of Feminism About Media Technology. *Nauka Televidenija – Television Science*, 11, 145–154. (In Russian).
- Shevchenko, Z. (2011). The Problem of Sex Unification: Biological and Social Parts of the Processes. In Proceedings from All-Ukrainian scientific-practical conference (May 26–27,

- 2011): *Gender Issues and Anthropological Horizons* (pp. 93–100). Ostrog: The National University of Ostroh Academy Publishing House. (In Ukrainian).
- Spelman, E. V. (2005). Simone de Beauvoir and Women: Just Who does She Think “We” is? (N. Blokhina, Trans.). In M. L. Shanley & C. Pateman (Eds.), *Feminist Interpretations and Political Theory* (pp. 274–296). Moscow: Political Encyclopedia Publishers (ROSSPEN). (Original work published 1988). (In Russian).
- Venger, O. (2019). Directions of Improvement of Gender Policy in Conditions of Digital Society. *Humanitarian Bulletin of Zaporozhye State Engineering Academy*, Special Issue, 23–27. Retrieved from <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189005/188765>. (In Ukrainian).
- Giroux, H. A. (2006). Border Pedagogy and the Politics of Modernism/Postmodernism. (V. Gajdenko, Trans.). In *Gender Pedagogy* (pp. 80–91). Sumy: Universytetska Knyha. (Original work published 1991). (In Ukrainian).

Article arrived: 31.05.2020

Accepted: 19.06.2020